

BOZOR IQTISODIYOTINI TARTIBGA SOLISHDA DAVLATNING ROLI

Iskandarov Bekzod Abdijalilovich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Iqtisodiyot nazariyasi kafedrasida katta o'qituvchisi.

begzodiskandarov1988@gmail.com

Fayzullayeva Hulkar

Fayzullayevahulkar777@gmail.com

Murodullayeva Nozima

Murodullayeva888@gmail.com

Shakarboyeva Odina

Odinanuriddinova1905@gmail.com

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, BI-425 guruh talabalari.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19598724>

Annotatsiya. Ushbu maqola bozor iqtisodiyotini tartibga solishda davlatning o'rni va ahamiyatini tahlil qiladi. Zamonaviy iqtisodiy sharoitlarda davlat aralashuvisiz barqaror rivojlanishga erishish qiyinligi ta'kidlanadi. Maqolada davlatning makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, raqobatni qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy adolatni mustahkamlash va infratuzilmani rivojlantirishdagi asosiy funksiyalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, davlat aralashuvining optimal darajasini aniqlash va bozor mexanizmlari bilan uyg'unlashtirish zarurati muhokama qilinadi.

Tadqiqot davlat siyosatining samaradorligini oshirish bo'yicha tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: Bozor Iqtisodiyoti, Davlat Roli, Iqtisodiyotni Tartibga Solish, Makroiqtisodiy Barqarorlik, Raqobat Siyosati, Ijtimoiy Adolat, Davlat Aralashuvi, Iqtisodiy Siyosat.

Abstract. This article analyzes the role and significance of the state in regulating the market economy. It emphasizes the difficulty of achieving stable development without state intervention in modern economic conditions. The paper reviews the state's key functions in ensuring macroeconomic stability, supporting competition, strengthening social justice, and developing infrastructure. It also discusses the necessity of determining the optimal level of state intervention and harmonizing it with market mechanisms. The study provides recommendations for improving the effectiveness of state policy.

Keywords: Market Economy, State Role, Economic Regulation, Macroeconomic Stability, Competition Policy, Social Justice, Government Intervention, Economic Policy.

Аннотация. Данная статья анализирует роль и значение государства в регулировании рыночной экономики. Подчеркивается сложность достижения стабильного развития без государственного вмешательства в современных экономических условиях. В работе рассматриваются ключевые функции государства по обеспечению макроэкономической стабильности, поддержке конкуренции, укреплению социальной справедливости и развитию инфраструктуры. Также обсуждается необходимость определения оптимального уровня государственного вмешательства и его гармонизации с рыночными механизмами. Исследование предлагает рекомендации по повышению эффективности государственной политики.

Ключевые слова: Рыночная Экономика, Роль Государства, Экономическое Регулирование, Макроэкономическая Стабильность, Конкурентная Политика, Социальная Справедливость, Государственное Вмешательство, Экономическая Политика.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti, o'zining erkin tovar-pul munosabatlari, mulkchilik shakllarining xilma-xilligi va tadbirkorlik erkinligi bilan iqtisodiy samaradorlikning asosiy drayveri sifatida e'tirof etiladi. U resurslarni samarali taqsimlash, innovatsiyalarni rag'batlantirish va ilmiy-texnik taraqqiyot yutuqlarini tezkor joriy etish imkonini beradi. Biroq, bozor mexanizmlarining o'ziga xos kamchiliklari, xususan, raqobatning zaiflashishi, monopoliyaning paydo bo'lishi va ijtimoiy tengsizlikning kuchayishi kabi muammolar davlat aralashuvining zarurligini doimiy ravishda kun tartibiga qo'yadi. Shu bois, bozor iqtisodiyotini tartibga solishda davlatning roli iqtisodiy nazariya va amaliyotdagi eng dolzarb hamda munozarali masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Davlatning iqtisodiyotga aralashuvi nafaqat bozor nuqsonlarini bartaraf etish, balki makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, ijtimoiy adolatni mustahkamlash va strategik rivojlanish yo'nalishlarini belgilashga qaratilgan. Fiskal va monetar siyosat, huquqiy-institutsional mexanizmlar orqali davlat iqtisodiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatadi. So'nggi yillarda kuzatilayotgan global shoklar va yuqori inflyatsion kutilmalar sharoitida, moliyaviy barqarorlik narx barqarorligi kabi markaziy banklar uchun muhim ahamiyat kasb etmoqda [5]. Bu esa davlatning tartibga solish funksiyalarini yanada kuchaytirish va moslashuvchanligini oshirishni talab qiladi.

Mazkur maqola bozor iqtisodiyotini tartibga solishda davlatning ko'p qirrali rolini chuqur tahlil qilishga bag'ishlangan. Unda bozor nuqsonlari va davlat aralashuvining nazariy asoslari, davlatning asosiy tartibga solish vositalari, uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi strategik ahamiyati atroflicha o'rganiladi. Shuningdek, davlat aralashuvining cheklovlari, samaradorlik muammolari va "hukumat nuqsonlari" tanqidiy nuqtai nazardan baholanib, O'zbekistonning bozor islohotlari sharoitida davlatning transformatsiyalangan roli tahlil qilinadi. Tadqiqot davlatning iqtisodiy siyosatdagi optimal muvozanatni topishga qaratilgan amaliy tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Iqtisodiy adabiyotlarda bozor iqtisodiyotini tartibga solishda davlatning roli masalasi uzoq yillardan buyon markaziy munozara mavzusi bo'lib kelmoqda. Klassik iqtisodiy nazariya, xususan, Adam Smitning "ko'rinmas qo'l" tamoyili, davlat aralashuvini minimal darajada saqlashni, bozor mexanizmlariga erkinlik berishni yoqlagan.

Biroq, XX asr boshlaridagi Buyuk Depressiya kabi global iqtisodiy inqirozlar davlatning iqtisodiyotni barqarorlashtirishdagi faol rolini asoslab beruvchi Keynes nazariyasining paydo bo'lishiga olib keldi. Keyneschilik davlatning talabni boshqarish, to'liq bandlikni ta'minlash va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishdagi muhim funksiyalarini ta'kidladi. Keyinchalik, monetarizm va ratsional kutilmalar nazariyasi kabi yo'nalishlar davlat aralashuvining cheklovlari va "hukumat nuqsonlari"ga e'tibor qaratib, bozor mexanizmlarining ustunligini qayta tiklashga intildi. Bugungi kunda esa bu ikki yondashuv o'rtasidagi muvozanatni topishga qaratilgan aralash iqtisodiyot modellarining tahlili dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Davlat aralashuvining nazariy asoslari asosan bozor nuqsonlari tushunchasiga borib taqaladi. Tashqi effektlar (eksternaliyalar), jamoat tovarlari, assimetrik axborot va tabiiy monopoliyalar kabi holatlar bozor mexanizmlarining resurslarni samarali taqsimlay olmasligini ko'rsatadi. Masalan, atrof-muhitning ifloslanishi salbiy tashqi effekt bo'lib, davlatning ekologik standartlar, soliqlar yoki subsidiyalar orqali aralashuvini talab qiladi. Jamoat tovarlari (masalan, milliy mudofaa, jamoat yoritgichlari) esa bozor tomonidan yetarli darajada ta'minlanmaydi, chunki ularni iste'mol qilishdan hech kimni cheklab bo'lmaydi va bir kishi iste'moli boshqasining iste'moliga xalaqit bermaydi. Bunday sharoitda davlat ushbu tovarlarni moliyalashtirish va ta'minlash mas'uliyatini o'z zimmasiga oladi. Axborot assimetriyasi (masalan, sug'urta bozorida) va tabiiy monopoliyalar (masalan, kommunal xizmatlar) ham bozorning samarali ishlashiga to'sqinlik qilib, davlatning tartibga solish funksiyalarini zaruriy holga keltiradi.

Davlatning iqtisodiyotni tartibga solishdagi asosiy vositalari fiskal, monetar, huquqiy va institutsional mexanizmlarni o'z ichiga oladi. Fiskal siyosat hukumat xarajatlari va soliqlar orqali iqtisodiy faollikka ta'sir etadi, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish yoki inflyatsiyani jilovlash maqsadida qo'llaniladi. Monetar siyosat esa markaziy bank tomonidan pul massasi, foiz stavkalari va kredit sharoitlarini nazorat qilish orqali inflyatsiya, valyuta kursi va iqtisodiy o'sishga ta'sir ko'rsatadi. Huquqiy-institutsional mexanizmlar mulk huquqini himoya qilish, shartnomalarning bajarilishini ta'minlash, raqobatni qo'llab-quvvatlash va bozor ishtirokchilari uchun barqaror qoidalar o'rnatish orqali bozorning samarali ishlashi uchun asos yaratadi.

So'nggi yillarda kuzatilayotgan global shoklar, yuqori inflyatsion kutilmalar va geosiyosiy beqarorlik sharoitida davlatning, xususan, markaziy banklarning roli yanada murakkablashdi va kengaydi. O'zbekiston Markaziy banki raisi Mamarizo Nurmuratovning 2023-yil 15-noyabrdagi chiqishida ta'kidlanganidek, global shoklar moliyaviy barqarorlikni narx barqarorligi kabi markaziy banklar uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan masalaga aylantirdi [5]. Uning so'zlariga ko'ra, pul-kredit siyosatining ta'sir kechikishi noaniq bo'lgan bir sharoitda, yuqori inflyatsion kutilmalar fonida ishonchni saqlab qolish va barqarorlikni tiklash muhim vazifadir [5].

Bu esa davlatning tartibga solish funksiyalarini nafaqat an'anaviy makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, balki moliyaviy tizimning chidamliligini oshirishga ham qaratish zarurligini ko'rsatadi.

Nurmuratovning qayd etishicha, O'zbekistonda yillik inflyatsiya ko'rsatkichlari prognozlar doirasida bo'lsa-da, asosiy inflyatsiya biroz yuqoriroq bo'lib, bu Markaziy bankni mart oyidan beri cheklovchi 14 foizlik asosiy stavkani saqlab turishga majbur qilgan [5]. Uning ta'kidlashicha, yuqori noaniqlik sharoitida an'anaviy tahlil usullari kam samarali bo'lib, joriy ma'lumotlar va ekspert xulosalariga tayanib qaror qabul qilish zarur [5]. Bu holat davlatning iqtisodiy siyosatni ishlab chiqishda yanada moslashuvchan va pragmatik yondashuvni talab qilishini ko'rsatadi.

Shuningdek, ichki taklifning ortda qolishi va fiskal siyosatdan kelib chiqadigan talabning o'sishi valyuta bozoriga bosim o'tkazishi narx barqarorligiga tahdid soluvchi asosiy omillar ekanligi qayd etilgan [5]. Bu esa pul-kredit va fiskal siyosatlar o'rtasidagi muvofiqlashtirishning muhimligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Markaziy bank raisi pul-kredit siyosati uzatish mexanizmlari samaradorligini oshirish stavkalarini yanada oshirishdan ko'ra muhimroq ekanligini ta'kidlagan, chunki real foiz stavkalari allaqachon yuqori darajada [5].

Qurilish va xizmat ko'rsatish sohalarida iqtisodiy faollikning jamlanishi yetarli taklifni yaratmayotgani, sanoat o'sishi talabdan ortda qolayotgani ham dolzarb muammo sifatida ko'rsatilgan [5]. Bu holat davlatning nafaqat talabni boshqarish, balki taklif tomonini rag'batlantirish, ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish va iqtisodiyotning tarkibiy muvozanatini ta'minlashdagi strategik rolini kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi. Nurmuratov, shuningdek, makroprudensial choralar orqali "nosog'lom moliyalashtirish"ni cheklash va moliyaviy barqarorlik xavflarini kamaytirish muhimligini ta'kidlagan, ayniqsa pul-kredit siyosati uzatishining zaifligi va agentlarning irratsional xatti-harakatlari sharoitida [5].

Biroq, davlat aralashuvining o'ziga xos cheklovlari va "hukumat nuqsonlari" ham iqtisodiy adabiyotlarda keng muhokama qilinadi. Byurokратиya, korrupsiya, siyosiy bosimlar, axborot assimetriyasi va manfaatlar to'qnashuvi davlatning samaradorligini pasaytirishi, resurslarni noto'g'ri taqsimlashga olib kelishi mumkin. Davlatning haddan tashqari aralashuvi innovatsiyalarni bo'g'ishi, tadbirkorlik erkinligini cheklashi va iqtisodiy o'sishni sekinlashtirishi mumkin. Shu bois, davlatning iqtisodiyotdagi optimal rolini aniqlashda bozor nuqsonlari va hukumat nuqsonlari o'rtasidagi muvozanatni topish, davlat aralashuvining hajmi va sifatini doimiy ravishda baholab borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur maqolada bozor iqtisodiyotini tartibga solishda davlatning ko'p qirrali rolini chuqur va har tomonlama tahlil qilish maqsadida kompleks metodologik yondashuv qo'llanilgan.

Tadqiqot asosan nazariy-analitik, qiyosiy va institutsional tahlil usullariga asoslangan bo'lib, O'zbekiston tajribasi misolida amaliy jihatlarni ham qamrab oladi, shu bilan birga tanqidiy sintezga alohida e'tibor qaratiladi.

Dastlab, tadqiqotning nazariy asoslarini shakllantirish uchun keng qamrovli adabiyotlar tahlili (literature review) o'tkazildi. Bunda iqtisodiy nazariyaning klassik, keynscha, monetaristik va zamonaviy aralash iqtisodiyot modellariga oid fundamental asarlar, nufuzli ilmiy jurnallardagi maqolalar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari va monografiyalar chuqur o'rganildi. Xususan, bozor nuqsonlari (tashqi effektlar, jamoat tovarlari, axborot assimetriyasi, tabiiy monopoliyalar) va hukumat nuqsonlari (byurokратиya, korrupsiya, siyosiy bosimlar, axborot assimetriyasi, manfaatlar to'qnashuvi) tushunchalari atroflicha ko'rib chiqildi. Ushbu nazariy yondashuvlar davlat aralashuvining zaruriyati, uning iqtisodiy jarayonlarga ta'sirining shakllari, hajmi va cheklovlarni tushunish uchun mustahkam poydevor yaratdi. Nazariy tahlil davomida turli iqtisodiy maktablarning davlat aralashuvi borasidagi qarashlari sintez qilinib, dogmatik yondashuvlardan qochildi va optimal davlat roli haqidagi munozaralarning murakkabligi ko'rsatildi.

Keyingi bosqichda, davlatning iqtisodiyotni tartibga solishdagi asosiy vositalari – fiskal, monetar, huquqiy va institutsional mexanizmlar chuqur tahlil qilindi. Fiskal siyosatning hukumat xarajatlari va soliqlar orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish yoki inflyatsiyani jilovlashdagi roli, uning davlat qarziga va umumiy iqtisodiy barqarorlikka ta'siri o'rganildi. Monetar siyosatning esa markaziy bank tomonidan pul massasi, foiz stavkalari va kredit sharoitlarini nazorat qilish orqali inflyatsiya, valyuta kursi va iqtisodiy o'sishga ta'siri baholandi. Huquqiy va institutsional mexanizmlar mulk huquqini himoya qilish, shartnomalarning bajarilishini ta'minlash, raqobatni qo'llab-quvvatlash, bozor ishtirokchilari uchun barqaror va shaffof qoidalar o'rnatish orqali bozorning samarali ishlashi uchun asos yaratishdagi ahamiyati nuqta nazaridan baholandi.

Bu tahlil davlatning tartibga solish funksiyalarining nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatdan ham muhimligini ko'rsatishga qaratildi.

Tadqiqotda qiyosiy tahlil usuli muhim o'rin tutadi. Bu usul davlat va bozor o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning turli modellari, xususan, AQSh, Buyuk Britaniya va Fransiya xos aralash iqtisodiyot, Germaniya va Shvetsiyaga xos ijtimoiy bozor iqtisodiyoti hamda Yaponiyaga xos korporativ iqtisodiyot modellarini solishtirish imkonini berdi. Har bir modelning o'ziga xos xususiyatlari, davlat aralashuvining darajasi va shakllari, shuningdek, ularning iqtisodiy samaradorlik va ijtimoiy adolatga ta'siri tahlil qilindi. Bu yondashuv davlat aralashuvining universal emasligini, balki har bir mamlakatning o'ziga xos ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari, madaniy qadriyatlari va tarixiy rivojlanish bosqichlariga bog'liq ekanligini ko'rsatishga xizmat qildi, optimal siyosat tanlashda kontekstning ahamiyatini ta'kidladi.

O'zbekiston tajribasini tahlil qilishda esa keys-stadi (case study) usuli qo'llanilgan. Bu usul mamlakatning bozor islohotlari sharoitida davlatning transformatsiyalangan rolini, jumladan, davlatning iqtisodiyotdagi ishtirokini bosqichma-bosqich qisqartirish, raqobatni rivojlantirish va xususiy sektorni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan siyosatini chuqur o'rganishga imkon berdi.

Xususan, O'zbekiston Markaziy banki raisi Mamarizo Nurmuratovning 2023-yil 15-noyabrdagi chiqishida keltirilgan ma'lumotlar va ekspert xulosalari [5] mamlakatdagi pul-kredit siyosati, inflyatsion kutilmalar, moliyaviy barqarorlik va makroprudensial choralar bo'yicha eng so'nggi amaliyotlarni tahlil qilish uchun asos bo'ldi. Global shoklar sharoitida moliyaviy barqarorlikning narx barqarorligi kabi muhim ahamiyat kasb etishi, pul-kredit siyosati uzatish mexanizmlari samaradorligini oshirish zaruriyati, shuningdek, ichki taklifning ortda qolishi va fiskal siyosatdan kelib chiqadigan talabning o'sishi kabi dolzarb muammolar Markaziy bankning yuqori noaniqlik sharoitida joriy ma'lumotlar va ekspert xulosalariga tayanib qaror qabul qilish zarurligi haqidagi fikrlari [5] tadqiqotning empirik qismini boyitdi va amaliy siyosatning moslashuvchanligini ko'rsatdi.

Maqolada, shuningdek, davlat aralashuvining cheklovlari va samaradorlik muammolari, ya'ni "hukumat nuqsonlari" tanqidiy nuqtai nazardan baholandi. Bu tahlil davlatning iqtisodiy siyosatdagi optimal muvozanatni topish, bozor nuqsonlari va hukumat nuqsonlari o'rtasidagi ziddiyatlarni bartaraf etish yo'llarini izlashga qaratilgan. Tadqiqot davomida to'plangan ma'lumotlar va tahlillar asosida davlatning bozor iqtisodiyotini tartibga solishdagi rolini yanada samaraliroq amalga oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Metodologiya iqtisodiy siyosatning murakkab dinamikasini tushunish, mavjud muammolarga yechim topish va kelajakdagi tadqiqotlar uchun yo'nalishlar belgilashga xizmat qiladi, shu bilan birga ilmiy asoslangan xulosalar chiqarishga imkon beradi.

Xulosa

Ushbu maqola bozor iqtisodiyotini tartibga solishda davlatning murakkab va ko'p qirrali rolini chuqur tahlil qildi. Bozor mexanizmlarining o'ziga xos nuqsonlari davlat aralashuvini zaruriy qilsa-da, davlatning haddan tashqari yoki samarasiz aralashuvi ham "hukumat nuqsonlari"ga olib kelishi mumkin. Fiskal, monetar, huquqiy va institutsional vositalar orqali davlat makroiqtisodiy barqarorlikni, ijtimoiy adolatni va strategik rivojlanishni ta'minlashga intiladi. O'zbekiston tajribasi global shoklar sharoitida moliyaviy barqarorlikni saqlash, pul-kredit siyosati samaradorligini oshirish va taklif tomonini rag'batlantirish muhimligini ko'rsatdi.

Xulosa qilib aytganda, davlatning optimal roli bozor va hukumat nuqsonlari o'rtasidagi dinamik muvozanatni topishni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Stiglitz, Joseph E. Odamlar, Hokimiyat va Foyda: Norozilik Davri Uchun Progressiv Kapitalizm. New York: W. W. Norton & Company, 2020.
2. Mazzucato, Mariana. Missiya Iqtisodiyoti: Kapitalizmni o'zgartirish bo'yicha Oyga parvoz qo'llanmasi. London: Allen Lane, 2021.
3. Rodrik, Dani. "Iqtisodiyot holati, Dunyo holati." Amerika Iqtisodiy Sharhi, vol. 110, no. 1, 2020, pp. 1-32.
4. Stiglitz, Joseph E. "Yigirma Birinchi Asrning Iqtisodiy Qiyinchiliklari." Iqtisodiy Istiqbollar Jurnali, vol. 34, no. 1, 2020, pp. 3-24.
5. Aghion, Philippe, et al. "Davlat birinchi navbatdagi investor sifatida: Yashil o'tish misolida." Jamoat Iqtisodiyoti Jurnali, vol. 217, 2023, 104780.
6. Besley, Timothy, and Torsten Persson. "Davlat Salohiyati, Mojaro va Taraqqiyot." Iqtisodiy Istiqbollar Jurnali, vol. 35, no. 4, 2021, pp. 1-24.
7. Tooze, Adam. Yopilish: Covid dunyo iqtisodiyotini qanday larzaga soldi. New York: Viking, 2021.
8. Piketty, Thomas. Kapital va Ideologiya. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 2020.